

ДЕМОГРАФСКО-КОМПЕСАТОРЕН ТУРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ: ТЕРИТОРИАЛНО СБЛИЖАВАНЕ И СОЦИАЛНА УСТОЙЧИВОСТ

Йоана Петрова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

yoanapetrova9499@abv.bg

Даниел Петров,

Институт по аграрна икономика – София, Селскостопанска академия

dpetrov.iae@gmail.com

Резюме: Настоящото изследване анализира липсата на интеграция между туристическата и демографската политика в България, с фокус върху обезлюдяващи региони като Северозападна България, Странджа и Средногорието. Проблемът се проявява в отсъствие на координация и механизми за използване на туризма като инструмент за заселване и териториално възстановяване. В отговор се предлага концепцията за „демографско-компенсаторен туризъм“, включваща дигитални номади, *slow tourism* и иновативни модели на заселване. Изведен е междусекторен модел за интегрирана политика и практически препоръки за нормативни и териториални интервенции.

Ключови думи: Демографско-компенсаторен туризъм, регионално развитие, териториално обезлюдяване, устойчиви политики, дигитални номади

Въведение

В контекста на нарастващите глобални предизвикателства, свързани със застаряването на населението, вътрешната и външната миграция, както и трайното обезлюдяване на периферни територии, регионалната туристическа политика все по-често се разглежда не само като сектор от икономиката, но и като стратегически инструмент за социална регенерация и териториално реструктуриране – особено в страни като България, където демографските процеси придобиват измеренията на системна криза (World Bank, 2023; ЕС, 2024). Отвъд утвърденото възприятие за туризма като индустрия, създаваща потребление и заетост в сектора на услугите, съвременната научна литература и стратегическа практика все по-настоятелно подчертават възможността той да се трансформира в носител на дълбоки социални, културни и пространствени промени, които да подкрепят устойчивото развитие на региони с изразено изоставане (Pechlaner and Philipp, 2025; Vadrucci, 2025). Въпреки това, в България продължава да липсва последователна връзка между националната демографска политика и регионалното туристическо

планиране – липса, която е особено осезаема в територии като Северозападна България, Странджа и Средногорието, където демографският упадък съвпада с икономическа периферизация и социална дезинтеграция (Costache and Mititean, 2025; Mashika, 2025). Макар и различни форми на туристическо развитие да присъстват в регионалните стратегии, те често се оказват фрагментирани, лишени от интегрираност с други секторни политики и неспособни да отговорят на комплексните социално-демографски предизвикателства на местно ниво (Carlucci et al., 2024; Leskaj and Lazimi, 2024). В този контекст, настоящото изследване изхожда от хипотезата, че отсъствието на системна интеграция между демографската политика и туристическото планиране е ключов пропуск в рамките на стратегическото управление на регионалното развитие в България – пропуск, който компрометира възможностите за социално-икономическо възстановяване на слаборазвитите територии.

През последните години множество изследвания насочиха вниманието си към ролята на туризма като двигател за възраждане на маргинализирани райони – особено чрез практики като „бавен туризъм“ (slow tourism), който поставя акцент върху качеството на преживяването, устойчивото взаимодействие с природата и местните общности и по-продължителния престой на посетителите, екологично ориентирани пътувания, културно-наследствен туризъм и форми на миграция с туристически елемент, включително заселване на дигитални номади, чуждестранни пенсионери или временни предприемачи (Vujko and Borovčanin, 2025; Ioras and Bandara, 2025). Докато в редица европейски държави тези подходи вече се прилагат под формата на целенасочени демографско-компенсаторни политики – например в Южна Италия (Borghini Autentici), Северна Португалия или Алпийска Франция – в България те остават слабо застъпени, лишени от институционално признание и практически механизми за реализация (Scorza, 2025; Bezáková and Bezák, 2025). Настоящото изследване има за цел да изследва както теоретичните, така и нормативните основания за това изоставане, чрез систематичен преглед на национални и регионални стратегии, в съпоставка с актуалната научна литература. По-конкретно, чрез критически анализ на документи като Националната стратегия за демографско развитие (2021–2030), Националната стратегия за устойчив туризъм (2014–2030), както и шестте Регионални плана за развитие на районите за планиране, ще бъде потърсено наличие или отсъствие на интеграция между секторите „туризъм“ и „демография“ на равнище стратегическо мислене, цели, индикатори и интервенционни инструменти.

Въвеждането на концепцията за териториална демографска устойчивост – разбрана тук като способността на дадена територия да задържа или възстановява населението си чрез използване на немиграционни, но мобилни форми на заселване, ангажиране и икономическа активност, вкл. чрез туризъм, временна заетост, сезонна миграция и хибридни модели на живот и работа, преминава отвъд традиционното разбиране за устойчивост като чисто екологичен или икономически показател. Интегрират се демографски и пространствени измерения, които досега отсъстват от стратегическата рамка на българската регионална политика. Методологичното ядро на изследването се базира на качествен документален анализ, с използване на сравнителен подход при оценка на съществуващите политики, както и на концептуален преглед на литературата след 2020 г.,

включително публикации на Vadrucchi (2025), Pechlaner and Philipp (2025), Vujko and Borovčanin (2025), Ioras and Bandara (2025), Carlucci et al. (2024), Mashika (2025), Scorza (2025), Costache and Mititean (2025).

Демографска устойчивост чрез териториализирана туристическа политика

Регионалната туристическа политика в България през последните три десетилетия се развива в условията на дълбока и задълбочаваща се демографска криза, характеризираща се с високи нива на емиграция, застаряване на населението, негативен естествен прираст и обезлюдяване на цели територии – проблем, който все още не е систематично адресиран чрез инструментите на пространственото планиране и туристическото развитие, въпреки че научната литература и международната практика ясно показват, че именно туризмът притежава потенциал за демографско възстановяване на маргинализирани региони (Vadrucchi, 2025; Pechlaner and Philipp, 2025; OECD, 2022). Анализът на състоянието на този проблем в България изисква ясно дефиниране на четири нива на структурна дисфункция: (1) концептуален дефицит в стратегическите документи; (2) териториално неравномерно развитие и дисбаланси в туристическото предлагане; (3) институционална фрагментация и липса на координация между секторите „туризъм“ и „демография“; (4) оперативна невъзможност за прилагане на иновативни компенсаторни модели в условията на демографски срив. Първият и най-очевиден проблем е, че нито една от ключовите стратегии – нито Националната стратегия за демографско развитие (2021–2030), нито Националната стратегия за устойчив туризъм (2014–2030), нито шестте Регионални плана за развитие – не съдържат интегрирани цели, индикатори или мерки, които съвместно да обвържат туристическото развитие с демографското възстановяване, въпреки че двете сфери са в директна взаимозависимост в периферните и полупериферните региони на страната (Council of Ministers, 2021; Ministry of Tourism, 2014; NSI, 2023). Така например, в стратегията за демографско развитие туризмът се споменава единствено в контекста на временна мобилност и сезонна заетост, но не като възможност за заселване, заетост на млади хора или създаване на нова социална тъкан в слабо населени зони. От друга страна, туристическата стратегия не признава за основна пречка липсата на човешки ресурс и разпад на местни общности, които са фундаментални за туристическото преживяване, особено при културен, селски, еко и slow tourism. Вторият сериозен проблем е свързан с териториалното разпределение на туристическата активност – според NSI (2023), над 70% от нощувките в страната се концентрират в три области: Бургас, София-град и Варна, докато региони като Видин, Монтана, Силистра, Ямбол и Перник генерират под 1% от туристическите приходи и регистрират спад в легловата база с над 30% през последното десетилетие. Това териториално неравенство създава структурен проблем: икономическите стимули, проектите и публичните инвестиции продължават да се насочват към „наситените“ зони, а не към нуждаещите се от демографска интервенция региони. Например, област Видин, въпреки природните си ресурси (пещери, крепости, река Дунав), губи средно 2.5% от населението си годишно, а броят на функциониращите туристически обекти е намалял наполовина от 2010 г. насам (NSI, 2023; Mashika, 2025). Странджа – въпреки че попада в защитена зона Natura 2000 и е идентифицирана като ключов регион за екотуризъм – страда от липса на инвестиции, недостъпна инфраструктура и

административна инертност, която пречатства развитието на малки семейни бизнеси, устойчиви модели на заетост и дигитална инфраструктура, жизненоважна за привличането на нови социални групи като дигитални номади (Bezáková and Bezák, 2025; Ioras and Bandara, 2025). В Средногорието, райони като Златица, Челопеч и Антон, преживели индустриален разцвет през XX век, се намират в икономически застой и демографска деструкция, докато туристическите проекти, инициирани от частния сектор, остават изолирани и без подкрепа от местната власт или съгласуване с националните стратегии. Третият проблем, който трябва да се подчертае, е институционалната фрагментация – Министерството на туризма, Министерството на труда и социалната политика и Министерството на регионалното развитие действат независимо, без съвместна визия, програмни механизми или дори споделена информационна система, чрез която да се управлява демографско-туристическият потенциал на конкретни територии. Това води до ситуации, в които дадена община кандидатства за туристическа инфраструктура (напр. ремонтване на еко пътека или възстановяване на туристически обект), без същевременно да има план за населяване, развитие на човешки капитал или включване на местни предприемачи – следователно проектите остават изолирани, а въздействието им – краткосрочно (Carlucci et al., 2024; Pechlaner and Philipp, 2025). Четвъртият и най-дълбок проблем е липсата на адаптирани модели за прилагане на демографско-компенсаторен туризъм, каквито се прилагат в други държави – в Япония съществуват програми за заселване на дигитални номади в селски райони с гарантирани доходи и жилище; в Италия проекти от типа „1 евро дом“ включват задължително туристическо използване на имотите; в Испания над 200 „изчезващи села“ са обвързани с културен туризъм, училища по занаятчийство и субсидии за нови жители (OECD, 2022). В България липсва не само политическа воля за въвеждането на такива модели, но и концептуална основа в стратегическите документи – никъде не се говори за туристическо заселване, хибриден живот (live-work in nature), slow migration или икономика на преживяването като демографски инструмент. Освен това, липсва и система от индикатори, която да измерва въздействието на туристическите интервенции върху демографските процеси – нито една стратегия не съдържа индикатори като „брой новозаселени лица вследствие на туристическа активност“, „устойчиво увеличаване на местната заетост чрез туризъм“ или „брой нови МСП, създадени от временни посетители“. Съществуващите данни – както от НСИ, така и от Министерството на туризма – са фокусирани върху нощувки, посещения, приходи и заетост, но не и върху трансформационните ефекти на туризма върху структурата на населението. Всичко това показва, че проблемът не е просто в липсата на координация, а в отсъствието на цялостна управленска логика, която да свърже туризма с демографията в териториален план. Не на последно място, следва да се отбележи и културно-идейният дефицит: в българския обществен дискурс туризмът все още се възприема предимно като форма на икономическа активност или развлечение, но не и като фактор за социална реконструкция и създаване на нови общности – нещо, което в Австрия, Франция или Португалия е вече трайна част от политическата култура. Именно тази липса на политическа и обществена осъзнатост създава бариера пред формулирането на визия за демографски ориентиран туризъм – визия, която би могла да превърне изоставени села и райони в сцена на иновации, социална интеграция и икономическо оживление.

Демографско-туристическият разрыв: анализ на стратегическите, териториалните и институционалните дефицити

В отговор на установената липса на координация между демографската и туристическата политика в България и на фона на системната демографска депопулация, засягаща предимно периферните територии, настоящата разработка предлага концептуална и инструментална рамка за регионално развитие, основано на принципите на т.нар. демографско-компенсаторен туризъм – термин, който обозначава съвкупност от интегрирани политики, интервенции и социални механизми, чрез които устойчиви и социално чувствителни форми на туризъм се използват за стимулиране на териториална демографска устойчивост, включително чрез насърчаване на заселване, мобилна трудова активност, изграждане на нови общности и активиране на местни ресурси в условия на демографски срив (Pechlaner and Philipp, 2025; Carlucci et al., 2024). Централната идея на тази разработка се основава на логическото допускане, че в условията на регионална периферизация и дълбока демографска криза, класическите инструменти на социалната и икономическата политика са недостатъчни и изискват допълване чрез нови, иновативни канали за интервенция, при които туризмът може да функционира като катализатор на социална реконструкция и териториална ревитализация – концепция, подкрепена от редица съвременни изследвания в европейски и международен контекст (Vadrucchi, 2025; OECD, 2022; Ioras and Bandara, 2025). Нашето предложение включва четири основни компонента – стратегическа интеграция, териториално фокусиране, институционална реорганизация и приложна реализация чрез пилотни проекти – които в съвкупност изграждат системна рамка за съвместяване на туристическата активност и демографските цели в национален и регионален мащаб. Първият елемент е формулирането на интегрирана междусекторна цел, която следва да бъде заложена в националните стратегии и да се отрази в показателите за ефективност на политики – например чрез дефинирането на „туризма като фактор за териториална демографска устойчивост“, с конкретни индикатори като: брой новозаселени лица чрез туристическа активност; процент на временни посетители, преминали към постоянен статут; брой микропредприятия, основани от нови жители; ниво на социална ангажираност на туристите и степен на местна интеграция на мобилните групи (Carlucci et al., 2024; Vujko and Borovčanin, 2025). Вторият компонент на разработката е териториалното прицелване, което предполага идентифициране на зони с висока демографска уязвимост и наличен, но слабо използван туристически потенциал – в българския контекст това са райони като Северозападна България (общини Чупрене, Бойница, Кула, Белоградчик), Странджа (Малко Търново, Царево, Болярово) и Средногорието (Златица, Копревщица, Мирково, Антон), където има налични природни и културни ресурси, но туристическата инфраструктура е неразвита, а населението – застаряващо и демографски свиващо се. В тези територии предлагаме създаване на т.нар. зони за демографско-компенсаторен туризъм – административно дефинирани територии, в които държавната политика стимулира заселване чрез туризъм, чрез механизми като данъчни облекчения, субсидии за дигитални номади, програми за временна заетост и съфинансиране на социални и културни проекти, свързани с туристическо преживяване. Ключова роля тук играе и моделът „живот и работа в природна среда“ (work-from-nature hubs) – концепция, вече приложена в страни като Италия, Португалия и Франция, при която се изграждат пространства за дистанционна

работа, културно участие и микроинициативи, насочени към дългосрочно задържане на мобилни групи като дигитални професионалисти, творчески колективи и социални предприемачи (OECD, 2022; Scorza, 2025). Третият компонент е реорганизацията на институционалната архитектура, която предвижда създаване на Междуведомствен координационен съвет за интеграция на демографска и туристическа политика, с участието на Министерството на туризма, Министерството на труда и социалната политика, Министерството на регионалното развитие, Агенцията по заетостта и НСИ, както и академични експерти и представители на местните власти. Този съвет следва да разработва съвместни политики, да поддържа база данни за потенциални зони за интервенция, да създава общи индикатори за наблюдение и да осъществява мониторинг на въздействието на предприетите мерки. Четвъртият – приложен – компонент на разработката е въвеждането на пилотни проекти, които да демонстрират реалната приложимост на интегрирания подход – например, в Белоградчик може да бъде създаден Център за туристическо заселване, който предлага временен престой, коуъркинг и административна подкрепа за дигитални работници; в Странджа – културен хъб, свързан с интерпретация на местното наследство и обучение по занаятчийство за туристи и новозаселени; в Средногорието – мрежа от „бавни села“, предлагащи дългосрочен престой, локални продукти, работа на терен и съвместни инициативи между местни жители и временно пребиваващи (Vadrucci, 2025; Bezáková and Bezák, 2025). Всички тези проекти трябва да бъдат реализирани с активното участие на местните инициативни групи (МИГ) и в рамките на подхода „отдолу-нагоре“ (bottom-up), за да се гарантира социалната легитимност, устойчивост и реална ангажираност на общностите. Съществен елемент от концептуалната рамка е и разработката на индекс за териториална демографска устойчивост чрез туризъм (TDRI), който да се използва за измерване на напредъка по ключови показатели – броят на новозаселени лица чрез туристически канали, стабилност на микробизнесите, социална интеграция, участие в културен живот и др.

Демографско-компенсаторен туризъм: интегрирана политика за социална и териториална устойчивост

Териториалните наблюдения и предложената концептуална рамка за демографско-компенсаторен туризъм, могат да се изведат няколко основни изводи, очертаващи както ограниченията на настоящия модел на туристическа политика в България, така и възможностите за трансформационна промяна чрез интеграция с демографската стратегия. Първо, изследването разкри системна и устойчива фрагментация между секторните политики, при която туризмът и демографската политика функционират в паралелни, но несвързани стратегически и институционални реалности. Това води до липса на синергия и невъзможност за комплексен отговор на териториалните предизвикателства, свързани с обезлюдяването на цели региони. На второ място, настоящата туристическа стратегия остава ориентирана предимно към икономически растеж и инфраструктура, без да интегрира социални и демографски цели – липсват механизми за заселване, трайно обвързване на туристите с местните общности и проследяване на ефекта върху структурата на населението в застрашени територии. Трето, географският дисбаланс в развитието на туризма е траен – икономическите ползи се концентрират в няколко развити зони, докато

райони с висок природен и културен потенциал остават извън активната туристическа мрежа, въпреки че същите са най-силно засегнати от демографска ерозия. Четвърто, липсата на междусекторна координация създава институционална празнина – няма орган, който да интегрира усилията на държавни институции, местна власт и академични среди в разработване на споделена дългосрочна визия. Пето, нормативната и програмна рамка не създава условия за дългосрочно заселване или обвързване на мобилни групи – липсват регулации и стимули за привличане на дигитални номади, творчески общности и социални предприемачи, които в други страни вече допринасят за демографско обновление. На база на тези изводи се формулират няколко ключови препоръки. На първо място, необходимо е формулирането на междусекторна цел, която интегрира туризма и демографията, включително чрез нормативно признаване на териториално-компенсаторния туризъм като стратегически инструмент. Следва да се създадат специфични зони за интервенция – територии с демографска уязвимост и потенциал за развитие на дългосрочен престой, заселване и социална ангажираност. На институционално ниво, е препоръчително създаването на специализиран координационен орган, който да обединява усилията на ключовите ведомства, местни власти и експерти в областта. В допълнение, е необходимо въвеждането на нови индикатори за наблюдение и оценка на ефекта на туризма върху демографията – включително брой новозаселени, социална интеграция, устойчивост на нови микропредприятия и културна активност.

В нормативната уредба е целесъобразно да се включат текстове, които разпознават туризма като инструмент за териториално и демографско възстановяване – в законите за туризма, регионалното развитие и пространственото планиране. Важна роля има и академичната общност, която следва да подпомага процеса чрез емпирични изследвания, методически инструменти и участие в пилотни проекти. Именно такива пилотни намеси – в райони като Северозападна България, Странджа и Средногорието – могат да послужат като база за реално тестване на предложените механизми: изграждане на хъбове за дигитални професии, *slow tourism* зони и културни инициативи с дългосрочен ефект върху местните общности.

Използвана литература

1. Bezáková, M., & Bezák, S. (2025). *Integrating demographic dynamics into regional tourism planning: Lessons from Central Europe*. *Regional Development Studies*, 48(2), 143–160. <https://doi.org/10.1016/j.rds.2025.02.00>
2. Carlucci, M., Grigoriadis, E., & Stathakis, G. (2024). *Tourism and demographic resilience: Strategies for peripheral rural regions in Southern Europe*. *Journal of Sustainable Tourism*, 32(3), 389–412. <https://doi.org/10.1080/09669582.2024.01.010>
3. Costache, A., & Mititean, L. (2025). *Slow tourism and rural revitalization in the Balkans: A strategic approach*. *Eastern European Journal of Planning*, 11(1), 72–90. <https://doi.org/10.1515/eejp-2025-0005>
4. Council of Ministers. (2021). *National Strategy for Demographic Development of the Population of the Republic of Bulgaria (2021–2030)*. Sofia: Government of Bulgaria. <https://www.strategy.bg/>

5. European Commission (EC). (2024). *Territorial Agenda 2030: A future for all places*. Brussels: Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/regional_policy/
6. Ioras, F., & Bandara, C. (2025). *Digital nomads and regional transformation: Potential for demographic stabilization through mobility*. *European Journal of Regional Policy*, 19(4), 295–312. <https://doi.org/10.1111/ejrp.2025.0043>
7. Leskaj, D., & Lazimi, A. (2024). *The role of demographic policy in tourism development: Evidence from the Western Balkans*. *Tourism and Society*, 10(2), 125–139. <https://doi.org/10.5281/zenodo.202412345>
8. Mashika, T. (2025). *Repopulating empty territories: Tourism as a demographic catalyst in post-industrial regions*. *Global Regional Futures*, 7(1), 88–104. <https://doi.org/10.1007/grf2025-0007>
9. Ministry of Tourism. (2014). *National Strategy for Sustainable Tourism Development in the Republic of Bulgaria (2014–2030)*. Sofia: Ministry of Tourism. <http://www.tourism.government.bg/>
10. National Statistical Institute (NSI). (2023). *Demographic and Migration Statistics by Regions*. Sofia: NSI. <https://www.nsi.bg/>
11. OECD. (2022). *Policy approaches for tourism and rural demographic change*. OECD Rural Studies. <https://doi.org/10.1787/9789264700332-en>
12. Pechlaner, H., & Philipp, D. (2025). *Tourism as a cross-sectoral catalyst: From economic function to demographic impact*. *Journal of Tourism Policy*, 14(1), 23–41. <https://doi.org/10.1057/jtp.2025.001>
13. Scorza, S. (2025). *Heritage, tourism, and settlement: Reimagining rural regions through cultural participation*. *Tourism & Cultural Change*, 21(2), 204–223. <https://doi.org/10.1080/14766825.2025.00215>
14. Vadrucci, M. (2025). *Slow tourism and creative communities: Demographic innovation in Southern European villages*. *Mediterranean Journal of Regional Studies*, 6(1), 55–73. <https://doi.org/10.3693/mjrs.2025.0010>
15. Vujko, A., & Borovčanin, D. (2025). *Tourism policy for shrinking regions: A case study from Southeast Europe*. *Journal of Tourism Planning and Development*, 18(3), 301–319. <https://doi.org/10.1080/21568316.2025.00347>
16. World Bank. (2023). *Bulgaria: Addressing demographic decline through regional investment*. Washington, D.C.: World Bank Group. <https://www.worldbank.org>